

MOSONYI KATA

Az önreflexív kibeszélés fény- és árnyoldalai

Jánossy Lajos: Örök hely és mindenhol idő

„Úgy néz ki: hovatovább nincsen hova tovább.”
(Petri György)

Milan Kundera *A regény művészetében* (Európa, 2018) azt állítja, hogy „minden idők minden regénye az én titkát kutatja. Amint [...] teremtesz egy regényalakot, automatikusan szembekerülsz azzal a kérdéssel, hogy mi is az én. Hogyan tudod megragadni?” Vajon helytálló-e ez a megállapítás a bevallottan *személyes én* főhőst bemutató Jánossy Lajos 2023-as, *Örök hely és mindenhol idő* című regényére nézve is? Kundera a továbbiakban azt is mondja: „az első európai elbeszélők nem ismerik a lélektani megközelítést. Boccaccio egyszerűen cselekedeteket és kalandokat beszél el.” Azzal a meggyőződéssel, hogy „az ember tetteivel lép ki a mindennapos ismétlődések világából [...], általuk lesz egyénné”. Nos, ez már minden vonatkozásban közelebb visz bennünket Jánossy sziszifuszi írói küzdelméhez, alkotói szemléletéhez, a Kádár-rendszer miliőteremtésétől kezdve a stíluson, az ábrázolástechnikán, a narráción, a szereplők jellemrajzán át a regény struktúrájáig. Addig a végső megállapításig, hogy „beszelnünk kellett, hogy megmutatkozzon a kimondhatatlan”. Jánossy új regényének felfejtésekor ajánlatos tekintetbe venni még egy – és ez már Kafkára utaló – Kundera-gondolatot, hogy „milyen lehetőségei maradnak az embernek ebben a világban, ahol a külső meghatározók olyan megsemmisítő erejűek, hogy a belső indítékok immár mit sem számítanak”. Ez elvezet ahhoz a bizonyos Petri-, Hajnóczy-féle „kívülálló életérzéshez”, amely meghatározta a Jánossy-hős egzisztenciális létformáját is. E tulajdonképpeni nagyregényről kialakítandó véleményünkben (Jánossy eddigi életművét tekintetbe véve) azonosság mutatkozik Radnóti Sándornak Krusovszky Dénes *Levelek nélkül* című regényéről írottakkal. „Enyhe csalódás a korábbi alkotásokhoz képest” (Jelenkor, 2023. december); akár a *Nulladik órát* nézzük (JAK, Kijárat, 2000), akár a *Hamu és ecet* (Kalligram, Pozsony, 2006) úgynevezett aparegényét, azok sűrítettsége, feszes konstrukciója mindenképpen dicséretes. Valójában a szerző egy téma variánsait gyártja, amelynek alapját a következő párbeszéd adhatja: „mondd csak, Dinikém, mi mindig így fogunk élni, kérdeztem barátomtól. 30-as éveink elején még mindig a régi nóta, nyomjuk a gázpedált ütközésig? Nincs megállás, nincs alvás? Így fogunk élni, Lalikám, mondta a barátom szokott nyugalommal.” Ezt látjuk már a *Hamu és ecet*ben is, amelyben főszerephez jut a cigi, a házibuli, a kocsmai ivászat, az iskolai bukdácsolás, a nők és mintegy kirakatként a könyvek. Csak jelen esetben mindezt puzzle-szerűen egybe-szerkesztve, kortörténetbe ágyazott személyiségrajzok szövegburjánzásában kapjuk.

Egyébként Jánossy családfája nemesi ősökre vezethető vissza, gazdag vérvettedéssel; a címerükben három hegycsúcs és egy ágaskodó oroszlán. A Kádár-rendszerben orvos szülei már a deklasszált úri középosztályt képviselték, csemetéjük pedig, aki 1967-ben született Budapesten, így vélekedik életeréről: „a rendszer kora gyermekkoromtól társamul szegődött, akár a Jóisten kísérté

láthatatlanul életemet”. Azt a valamiféle dzsentri-attitűddel terhelt ifjú életet, amelyben paradox módon – az apa szerint – épp fiának a „rendszere olyan cseppfolyós [...], élete tartalmas semmi”. Az ÉS 2024. január 19-i számában jelent meg Bihari Péter feuilletonja: *Magyar félmúlt – magyar úton* címmel, amelyben egy pontban kitér a dzsentrimagatartásra: „a nagy magyar mulatozások oda vezetnek, hogy egy egész népből kiszívták az elnyomással szembeszálló életerőt [...], hozzájárultak Magyarország politikai prostitúciójához”. Ennek is részbeni láttelelte az *Őrök hely...* A sors kegyelme vagy fintora, hogy a szerző aztán a Litera szerkesztője, fontos munkatársa lett, emellett elismert kritikus. Új regényének címe egy egykori slágerszöveg-részlet (Pajor Tamás: *Vén véna*, Neurotic), divatosan hosszú, akárcsak Tompa Andrea új vagy Krusovszky korábbi regénycíme.

Műfaját Kolozsi Orsolya (Könyves Magazin, 2023. október 16.) közérzetregénynek tartja. Igen, elsődlegesen mindenképpen az, semmiképpen nem fejlődés- vagy nevelődési regény, mivel inkább a főhős stagnálását, hezitálásait látjuk, majdnem visszafejlődését. Lélektani regénynek sem nevezhető, bár a Jánossy-próza attribútuma (az apa szavával élve egyfajta „jammerolás”) a sajátos pszichologizálás. Ez valóságos pengeélen táncolást jelenthet, főképp egy közel autobiografikus mű esetében. Jánossy szenzitív részleteket idéz meg életéből, gyakran számos szereplő életútját bemutatva utal önnön lépéseire, amelyben azért mindig kitüntetett helyen állt a művészet. Talán épp azért, mert még a késő Kádár-kor is (és a még orosz megszállás alatt lévő ország is) valójában szellemi sivatagot jelentett. Ha mindez az „oblomovizmus”, a felesleges ember bemutatása szerzői tudatosság, a kor kényszere, akkor kicsit más fénytörésbe kerülhet a mű megítélése. A narratív stratégiaként teremtett alteregó: Mosodás rezonőr (vagy belső lelki hang) segítségével a szerző olykor képes egészen rousseau-i vallomásosságra is eljutni, igaz, kissé narcisztikusan. A korfestés mellett ez a regény valójában önreflexió próza, amelyben a hős a maga lázadó eszközeivel szembeszegül a kor apóriájával. Ugyanakkor mindamelllett egyfajta flâneurködés is ez egy életen át.

A nepszava.hu-n (2023. november 3.) Rác Péter Jánossyval készített interjújából többek között fény derül a regény megírásának motivációjára: „azt szerettem volna, hogy a fiam” (a könyv ajánlása neki szól) „tudjon arról a világról, amiből érkezett. Palackposta ez. Nem tagadhatjuk le az életünket, nem csinálhatunk belőle történelmi Disneylandet. A Kádár-korszakban generációk nőttek fel, akkor próbáltak boldogulni. [...] Ezt meg kell mutatni, különben a világ lakatlan emberek sokaságából fog állni (már azokból áll), és nem akarom, hogy a fiam is közéjük tartozzon.” Talán épp ezért kezdődik a regény azzal a látszólag banális hétköznapi mondattal, hogy „kész a kakaó”. Ez a könyv kulcsmotívuma is lesz, számtalanszor előkerül a legkülönbözőbb élethelyzetekben, hol ellentézet, hol otthonosságérzetet árasztva. Nem ok nélkül adta recenziója címéül Károlyi Csaba (ÉS, 2023. november 24.) ezt: *Kakaó és babszem*. A tarkabab családi vihart kavart, a deklasszált úriasszony nagymama kötelezően beletenne egy szemet a húslevesbe, míg a cselédből „házvezetőnővé” avanszált Etelka néni (aki a kakaók készítője is) visszavág: „mit flancol azzal az egy szem babbal, mit játssza itt nekem a nagyságosasszonyt!” Az efféle összezörrenések ritkák, viszonylag békés a család élete. A szülők szinte megszállottan űzik szakmájukat, az orvoslást, Etelka néni pedig rendületlenül helytáll a házimunkában, az ifiúr ellátásában, sőt, még „elügyeli” a szélütött nagyapát is.

De visszatérve az írói szándéokra, tegyük fel a kérdést, hogy fedí-e egymást a szerzői akarat és a regényből megismert főhős karaktere. Jánossy „nosztalgikus

realistának” vallja magát, emiatt óhatatlanul beugrik számunkra Arany Lászlótól *A délibábok hőse*, akinek személyében az eszmények és a valóság véglegesen szembekerül. Így eshet meg, hogy e könyv főszereplője illúziókat kergetve vágy-álmába, a művészetekbe veti acsarkodó hitét. De az olvasáson kívül legfeljebb léha életet él. Alteregója, Mosodás nem is hagyja szó nélkül: „beszéded elbeszéléssé kerekedik-e vagy rábeszélés marad? Kibeszélés, fecsegés [...] Számolnod kell vele, nem lesz alakja az elmondott időnek, illetve nem lesz neki formája; nem a te körvonalaid szervezik. Restaurálsz vagy rekonstruálsz?” Mosodás rátapintott a lényegre, a szerzőség nehézségeire: „a forma korlát, nem lehet berekeszteni a teret és az időt [...] csak csonkolás árán” – így már a főhős. Valóban, egy átgondoltabb koncepcióval, a szöveg minimum egyharmadát sűrítettebben tálalva (így a sokféle mellékszereplő, távoli rokon és barát sorsának taglalását, a cselekmény menetét folyton megakasztó kitérőket, amelyek az esetek többségében nem célravezetőek) sokkal hatásosabbá vált volna a történetmesélés.

A szerkezet fragmentált, szakadozott szöveg, ami önmagában még nem lenne probléma, ha nem okozna törést a konstrukcióban, ami néha már az olvasás kárára megy. A regény tagolását is egyértelműbbé lehetett volna tenni, például számozással. Mosodás meg is jegyzi, hogy „elbeszéléseid hordja-veti az éveket, dobálja a hónapokat, sodorja a napokat”. Az esztétikai minőség megkívánja, hogy a legkevesebb eszközzel a legtöbbet mondjuk. A sűrítésben nagy erő rejlik. Az *Örök hely és mindenhol időnek* több olyan részlete van, amelyben a főhős fantáziál korábbi történelmi eseményekről, amikor még nem is élt, de mintha átélte volna. Ez zavaró. Még akkor is, ha a szerző egy interjúban adott vélekedése szerint fontosak ezek a flashbackek, mert ezekben vizsgálja meg családtagjait, hogy a háború idején milyen túlélési technikát használtak volna. „Azt gondolom, hogy a szépirodalomnak nem feladata ez, de attól válik érdekessé, hogy dilemmatikus paradoxon helyzeteket vet fel, amelyekre bárki a saját etikai meggyőződése szerint adhat választ. [...] Rájöttem, hogy a szüleim személyiségképében nincs benne, hogy elvadult szereplői lettek volna annak a történelmi korszaknak.” Szép, szép, de ezt elég lett volna pár mondatban az olvasó elé tárni.

Ez a könyv szándékában párhuzamba állítható Bereményi Géza *Magyar Copperfield* című – húsz évvel korábról indított – önéletrajzi regényével, bár prózapoeitikájukban természetesen eltérőek. Jánossy regénye szintén korfestő tabló, amelyben ugyan fajsúlyosan van jelen a múlt század történelme, mégsem annak a krónikája, hanem elsősorban nagyon erős önreflexív alkotás. Benne az emléktöredékek gyakran a képzeletnek vannak alárendelve, az pedig olykor nehézkesen működik, amire a főhős gyakran utal is: „fekszem és nem tudom, mikor kéne indulni bárhová. Nincs ötletem.” És ugyan a névtelen elbeszélő a kötet középponti alakja, mert övé az uralkodó perspektíva (megosztva alteregójával), mégis személyes életét elsősorban a barátaival való együttléteken keresztül ismerhetjük meg jobban. Kisiskolás korából annyi derül ki, hogy akkor még rendben volt az élete: külön németórára járt, tanult zongorázni, vasárnaponként a Deák téri evangélikus templomba mentek édesapjával. A bajok a gimnáziumban kezdődtek, holtott két kifejezetten művelt (bár extravagáns) baráttra is lel: egy filmrendező fiára, Tamásra és Dávidra, aki az ókori nyelvekben, a filozófiában és az irodalomban is jártas. Hatalmas könyvtárak van, ami kábítólag hat hősünkre. Ugyanakkor kiváló ivócimborák, a többiekkel (Mexikóval, Csirkével, Miklóssal és Olsennel) együtt a lóversenyek után egyesekkel végigjárják a kocsmákat, a szerencsejátéktérmeteket, a rockkoncerteket. A 15–30 oldalas kitérőkben a viszonylag jól karakterizált szereplőkről kiderül, hogy közülük többet fölvettek az egyetemre, illetve

a Kádár-kori enyhületnek köszönhetően külföldön tanultak tovább, vagy disszidálni próbáltak, mint Mexikói, aki végül csak Bécsig jutott el, szülei hazacsábították.

A könyvből a Kádár-rendszer rendkívül összetett képe rajzolódik ki, amelybe belefért a drogkereskedelem is, a tengerentúllal bonyolították le az üzleteket. Meglehet, hogy az egyik szereplő, aki nyugati kocsival járt, többnyire részegen, és akivel hősünk is elkalandozott Portugáliába, egy láncszem lehetett ebben a szocialista bizniszben. És persze voltak barátnők is, elbeszélő hősünk életében valójában kettő jelentősebb a sok alkalmi partner mellett, mellőlük olyan megnyugtató volt hazatérni a csésze kakaóhoz. Valójában Horváth Kati, a külkeres lány volt a hosszan tartó kapcsolat, és szinte felfoghatatlan, hogy volt képes a lány éveken át visszafogadni az örök hűtlenkedő, de bocsánatkérő hősünket, míg végül afféle Tatjana–Anyegin-módra Kati mondta ki a végszót az NSZK-beli látogatás során, hogy „maradjanak csak barátok”. Korábban ezt hősünk ajánlotta fel, amikor úgy tűnt, ígéretes viszonya lesz egy kórházi ápolónővel, Julival.

Mindeközben az elbeszélő főhős vágyálma, hogy író legyen, Mosodás újra megdorgálja, mondván, hogy csépelj az írógépet, „T. Bernhardtól kölcsönzött szövegduhvel, de mit ír? Az itt-élő-itt élet” (a szerző szókonstrukciója) „kapujában álltál, a szabad Magyarország ígéretének varázsütésszerű káprázatában, s te a nem-itt-élő-itt-élet imamalmi között őrlődtél. És tüntetésekre vágattál, újonnan alapított újságokat, tiltott könyveket vásároltál minden mennyiségben.” Közben a Parnasszus helyett egy rendőrőrs fogdájában kötött ki, mert részegen autót rongált a Bartók Béla úton. Érettségi után nem vették fel az egyetemre, anyja praxisának tág körében akadtak segítők, így került volna be egy üzembe, elvileg újságírónak, gyakorlatilag szalag melletti munkásnak. Így még szinte be sem lépett, már ki is lépett. Anyja még ekkor is kedvelt operettjének soraival vigasztalta: „ne búsulj, rózsám, mert az egy garast sem ér, lesz még szőlő, lesz még lágy kenyér”, és újabb akciókba fogott fia érdekében. Így lett a New York-palotában levélhordó, ahol az ügyintézőtől, akit csak „Erzsike bácsinak” becéztek és a szocialista rendszer prototípusa volt, sokat megtudott a körötte zajló valóságról. Például, hogy a Rózsadombon miből épülnek a paloták, és honnan vannak a nyugati autók, meg hogy „Czinégének a hadsereg építette a villáját”. És anyjának köszönhette azt is, hogy a káder Boldizsár Iván protekciójával felvették a nyíregyházi tanárképző főiskola magyar–német szakára. A fővárosi ifiúr ezt természetesen szégyellte, és az első félév után ott is hagyta, de egyelőre nem volt más választása. Ugyanakkor javára vált az ott eltöltött fél év, mert megtapasztalta a vidéki fiatalok sokkal józanabb szemléletét, túrókéességét. Erről a szerző utólag a Margó fesztiválon tudósított.

A könyv „palackposta” jellege (az írói kvalitások révén) végül is elérte célját, mert azt el kell ismerni, hogy Jánossy jótollú író, stílusa élvezetes. Ezt már korábbi műveiben is bizonyította, az *Örök hely...*-ben pedig kiváló a miliőteremtés, a budapesti helyszínrajzok, érzékletes a lakásbelső leírása, a szereplők jellemzése és a természeti képek (hajnal, alkony) hangulatfestése. A társadalom közérzetének megjelenítése a könyv minden sorából árad, érződik a múlt század végének fülledt, fojtott és ellentmondásokkal, várakozásokkal teli levegője. Az ábrázolásban egyedül talán a szerelmi jelenetek sematikusak, afféle „túl vagyunk rajta”-szerűek. De annál életesebbek a letűnt úri világ rekvizítumai, például dédanyja empire szekreterfiókjából előkerülő „szattyánzacskókban Ferenc Jóska- és a Napóleon-aranyak, tajtékpipák, lornyonláncok; szürke szövettokból egy fekete távcső: az 1. vh.-ban a fronton szolgált dédapáé volt, akit leszúrtak a kozákok”.

A szerzőre jellemző fanyar humorral hozzászól: „a Tudományos Akadémia rendes tagjából, a matematikaprofesszorból ennyi maradt”. A regény egyik kiemelkedően megrázó és jól megírt története, amely sokat elárul főhősünk szemléletmódjáról, és egyszerre mutatja extrovertáltnak és introvertáltnak is, mindenesetre nagyon őszintének: a proli körülmények között élő Bárány Andráséknál tett látogatás az úgynevezett „józsefvárosi orfeumban”, ahol a körgangos házban még közös WC-t használtak. A főhős Mosodásnak rimánkodik, hogy segítsen a jelenezésben, végül a WC-n ülve az eddig úriúrnak ismert főhősből kiszakad, hogy „végre, végre, megérkeztem oda, amiről eddig csak olvastam”. A szocialista rögválóságban magára eszmél: „nekik semmijük sincsen, nekünk van. Autónk, balatoni házunk, zsúrkocsink. Jókai-összesünk, szekreterünk. Címerünk. Máshonnan nézünk; az egyik egy budai konyha asztalán álló kakaós bögre fülén keresztül nyílik, a másik egy pesti bérház lucskos budijának az ajtaján fúrt lyukon át.”

Ezután egy hosszabb családtörténet (apa, anya múltja) következik, kronológiai ide-oda szánkázással, az apa politikai nézeteinek taglalása, amit Mosodás akaszt meg ekképp: „apád, mármint mi is, zsidókra, parasztokra, proletárookra, cigányokra és hottentottákra tetszőlegesen alkalmazott terminusát mindenkire kiterjesztette, a megkülönböztetések hálóját addig szőtte, míg annak közepén egyedül maradt [...], és tegyük hozzá: önhittén, különb voltában”. Az itteni apaképből, amely eddig is kissé vitriolosnak tűnt, lesz visszamenőleg érthető a *Hamu és ecet* záró mondata, ahol a főszereplő a regény végén kimondja, hogy nem szeretete az apját.

Hősünk számára még nagy megpróbáltatást jelentett a főiskola előtti kötelező 11 havi katonai kiképzés Marcaliban, amelynek pillanatképei életesek, valóságghűek. A szülői protekciónak bízva főszereplőnk előbb írnok lesz, majd a nagy hadgyakorlat elől anyja kimenti, és a Honvéd Kórházba fekteti be kivizsgálásra. Gyomorfekélytel azután leszerelik a katonaságtól. Ezzel hősünk ugyan elesik a nővérekével való további kalandoktól, de újfent belevetheti magát a szamizdatok világába, erről számos intertextus és allúziós utalás következik. A palettán megjelennek a társadalmi változásra utaló új politikai szereplők, többnyire eredeti nevükön említve őket. Persze itt is hasznos lenne a szövegcsönkítés, az ismétlések elhagyása. Alföldi Róbert egy podcastben egy példával illusztrálta, hogy mit is jelent a művészetben a sűrítés: „Törőcsik Mari zsenialitása abban állt, ha mondott egy mondatot, abban négymillió mondat volt elrejtve.” Hősünk pedig így álmodozik: „azt gondoltam, hogy van egy másik Magyarország, maroknyian őrzik, írók, festők, filozófusok, történészek, zenészek, a művészetbe menekítettek, akik igaz történetét írják”. Illuzórikus, naiv és bizonyos értelemben kirekesztő ez a vélekedés, a főhősnek még érnie kellene. Anyja ismét akcióba lép, némettanárnak elhelyezi egy magániskolába. De tovább folytatódik a léha életmód, megideologizálva a perzsákkal, akik a végső döntésük előtt még egyszer alaposan lerészegednek, és utána cselekszenek, új helyzetfelismeréssel. Dávid barátja egy levélben keményen megdorgálja: „nyíltan megmondom, hogy amit ezen a nyáron csinálsz, az már nem teszi lehetővé számodra, hogy [...] valami nagyobbra hivatkozz, vagyis arra, hogy te költő, esztéta stb... vagy, hiszen nem vagy semmi”. A romlás szinte fokozhatatlan. Petrivel kérdezhetnénk: „hova tovább”? Pedig van tehetsége az íráshoz, egyik fontos prózapoétikai eszköze a humor, ezek általában helyzetkomikumok. Nézzünk rá egy önkritikus pillanatképre: egy lány lakásában ébredve tériszony fogta el, az ágy mellett egy másnak dedikált *Kassák Lajos alkotásai és vallomásai*. „Itt fekszem Budapesten, mellettem Kassák, túl élete délelőttjén [...], én túl ezen a napon, noha meglehetősen, az életemnek is a delén. Ő alkotásai és vallomásai tükrében

a padlón. Én alkotásaim híján, vallomásaim közepette az ágyon. Belőlem, úgy látzik, nem lett jutalom, nem lettem dedikált példány.”

Közben az ország átesett a rendszerváltáson, erről is hosszú oldalak szólnak. A szabad választásról is, amelyről a 24.hu-n az interjúban Jánossy úgy vélekedik, hogy csak azért volt 60%-os a részvétel, mert a Kádár-rendszer végső szakaszában „elkényelmesítette, lustává tette az embereket”. A regényben szó van az 1989. március 15-i tüntetésről, amikor Cserhalmi György felolvasta a 12 pontot a Tévészékház előtt, de a groteszk valóság az, hogy aznap „sokan mentek Bécsbe hűtőt vásárolni”. A Kádár-korszakban megszokott politikai tunyaság „túlélte a rendszer bukását”.

A szövegburjánzásban az olvasó közben rábukkan egy egyszerű mondatra: „Engem fölvettek az egyetemre.” De örömünk gyorsan elszáll, mert utána ez áll: ez sem felhőtlen öröm, mert „az órák rendtartásába beilleszkedni nehezemre esett. Kiverelkedni az éjszaka sikátoros útvesztőiből nem tudtam.”

A könyvet az 1989-es taxisblokádk képei zárják, az ország életében „az utolsó szimbolikus pillanat: még minden lehet” – írja Károlyi az ÉS-ben. A főhős társaival és a „főperzsa” Dixivel épp egy orgiáról tántorog a Petőfi híd felé, ahol szembesülnek az eseménnyel. Mosodás még utoljára beolvas társának, hogy mi mindent felejtett el, többek között a családját, „az ún. keresztény középosztályt, fontos történelmi eseményeket, végül Jézus Krisztust is, természetesen. Elfelejtette a 20. századot.” Majd jön a majdnem patetikusra sikeredett búcsújuk, amely akár ironikusnak is felfogható Mosodás szájából, egy ekkora terjedelmű műről lévén szó: „a legtöbbet talán az érte, amiről nem tudtunk beszélni, amivel nem azt mondom, hogy hiábavaló volt beszélünk”. És a végső, kissé szentimentálisnak tetsző kijelentés: „beszélünk kellett, hogy megmutatkozzon a kimondhatatlan”. Kis jóindulattal ezt felfoghatjuk aféle Töröcsik Mari-s, sokat sejtető, tartalmas mondatnak. A 24.hu-n Jánossy Lajos jelezte a folytatás lehetőségét, a '90-es évektől kezdve. Várjuk a folytatást, lehetőleg az írásban feltüntetett árnyoldalak nélkül. (*Jelenkor*, 2023)

